

Kapittel 12

INDUSTRIALISERING PÅ NATURRESSURSER – VANNKRAFT OG PETROLEUM

Ragnar Elias Nilsen

Artikkelen tematiserer samspillet mellom naturressurshøsting, bedriftsutvikling og nasjonal modernisering. Norge viser seg å få ei vellykket økonomisk utvikling mye basert på dette samspillet. Mosjøen Aluminiumverk fundert på regional vannkraft og Kleven Verft i Ulsteinvik, som er en del av norsk leverandørindustri for olje og gass, fokuseres fram mot dagens situasjon. De er begge eksempler på det fungerende økonomiske og institusjonelt betingede samspillet mellom næringsliv og utnyttelse av naturressurstilganger som preger den nasjonale spredtbygde moderniseringa.

Grunnrenterealisering og industrialisering

I denne artikkelen¹ er temaet naturressurser og utvikling. Jeg skal fokusere på utvikling innen to naturressursnæringer som i begrenset grad er håndtert av samfunnsforskere, nemlig utnyttelse av vannkraft og petroleum. I norsk faglig sammenheng er det først og fremst økonomer og historikere som har analysert organiseringa av disse to høstingsnæringene og deres bidrag til den norske moderniseringa.

¹ Framstillinga av bedriftene i Ulsteinvik og Mosjøen er blant annet basert på intervjuer av og diskusjoner med: Ellen Kvalsund, Kjetil Haanes, Svein Otto Kanstad, Jan Einar Reiersen, Hans Pedersen, Rune Krutå, Per Arne Tøndel og Terje Eilertsen. Svein Jentoft og Einar Eythorsson har gitt nyttige kommentarer til en første utgave av denne artikkelen. Slutninger og vurderinger av materialet står forfatteren for.

Omfanget av disse næringsvirksomhetene har vært og er stor, ja, i perioder dominerende, i norsk økonomisk utvikling. Her er petroleumsnæringas plass blitt det mest slående. Det vil si slik denne naturressursutnyttelsen har fått og fortsatt har plassen som Norges klart viktigste næringssektor. Men selv om verdien av den rene høstinga skaper formidable verdier, slik at denne yter en betydelig grunnrente, er det imidlertid leverandørindustrien som blir det viktigste bidraget til nasjonal økonomisk utvikling. Det er et eksempel fra oppbygginga av verftsindustrien for forsyningsbåter for drift på sokkelen, Kleven Verft i Ulsteinvik,² jeg skal bruke som mitt bidrag for analyse av denne ressursnæringa med tilknytt industri.

Vannkrafta har vært grunnlag for industrielt bidrag til utvikling i Norge i et lengre tidsrom.³ Fram til 1920-tallet satser utenlandske og norske storselskap tungt på utbygging og utnytting av krafta til kunstgjødselproduksjon og på smelteverk. Etter gjennombruddet for konsesjonslovene for vassdrag i perioden 1906–1917 blir lokale og statlige norske interesser å overta det meste av utbygginga av vannkraft til såkalt alminnelig forsyning og til innenlandsk industri. Her blir Røssåga-reguleringa på Helgeland utover på 1950-tallet den største vannkraftutbygginga i Nord-Norge, med tilknytt statlig og privat storindustriutbygging på Helgeland etter andre verdenskrig og med Norsk Jernverk i Mo i Rana som den store nasjonale industrisatsinga. Det er aluminiumsverket Alcoa i Mosjøen som blir mitt eksempel fra industriell utnytting av vannkraft.

Fokus for meg er altså utviklingsbidrag fra den vassdragsbaserte industrien og den petroleumstilknyttede leverandørindustrien. Jeg vil vektlegge kombinasjonen av intern utvikling og eksternt samspill for bedriftene som brukes som eksempel. Inkludert i det siste vil jeg undersøke typer av samspill som utvikles mellom bedrift og naturressursgrunnlag.

² For analyse av verftsindustriens spesielle utvikling på Nord-Vestlandet, inkludert Kleven Verfts utvikling fram til 2010, se With Andersen, H. «Producing producers: shippers, shipyards and the cooperative infrastructure of the Norwegian maritime complex since 1850.» I C.F. Sabel og J. Zeitlin (red.), *World of possibilities. Flexibility and mass production in Western industrialization*. New York: Cambridge University Press, 1997; og Reve, T. og Sasson, A. *Et kunnskapsbasert Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2012, kap. 4 og 5.

³ Thue, L. *Strøm og styring. Norsk kraftliberalisme i et historisk perspektiv* (Ad Notam Gyldendal, 1996) er et viktig bidrag om norsk vannkraftshistorie, med vekt på endringene i styringsorganisering i elforsyninga. Forfatteren får fram hvordan denne organiseringa er knyttet til avgjørende politiske skiftninger gjennom det han karakteriserer som endring fra kombinasjonen av kraftkommunalisme og storindustri fram til 1920-tallet og så til liberalisering av kraftomsetninga fra 1990.

Nasjonalt perspektiv

Vannkraft og petroleum står sentralt i det siste hundreårets utvikling i Norge. Med vinkling på felles utnytting og forvaltning av disse omfattende naturressurstilgangene kan en nå se at den norske nasjonale utviklinga får et spesielt preg. Landet vårt har blitt moderne og velstående *også* gjennom tilgang på ulike typer felles eller delte naturressurser. Viktigere enn rikdommen i dette utbredte naturressursgrunnlaget har imidlertid vært måten disse naturressursene har blitt forvaltet på. For både gjennom privat fellesskapelig og offentlig drift og regulering har det i dominerende grad vært slik at ressursene og felles forvaltning av dem har bidratt på en avgjørende måte til fungerende regional og nasjonal utvikling.

Det er diskusjon av noen lærdommer fra organisering av utnytting av delte naturressurser i form av høsting og industrireiseing innen vannkraft og petroleum som er temaet for min artikkel. En påstand for meg er at det er sammenheng mellom utbyggingene av disse to virksomhetsområdene: Hypotesen er at «det svarte gullet» fra havsokkelen hadde «det norske arvesølvet» som en synlig forgjenger. Vannkrafta var ikke bare en felles naturressurs som la grunnlag for den sterke industriutbygginga som i tid og i en avgrenset periode gikk forut for olje- og gassutvinning. Vannkraftorganiseringa la også, som det skal forsøkes vist i denne artikkelen, viktige institusjonelle lærdommer for petroleumsbransjen.

Ut fra innsikt i dag kan det følgelig påstås at olje- og gassorganiseringa fra de siste tiårene synliggjør det som har vært en nasjonal erfaring fra heile vår nasjonale modernisering, nemlig at Norges utvikling har vært avhengig av *både* industrialisering *og* av fungerende fellesskapelig organisering innen naturressursnæringer.

Kort skissert har den rådende tenkemåten eller modellen for nasjonal økonomisk utvikling vært – og er – at det dreier seg om industriell organisering av produksjon der det blir økonomisk vekst gjennom teknisk nyskaping som erstatter arbeidskraft. Og der standardisert masseproduksjon i fabrikker i større sentre – og så framvekst av tilknyttta tjenesteproduksjon og finanssektor – står sentralt. Forekomst av mange naturressursbaserte virksomheter og primærnæringer har vært og blir – innen rammen av denne modellen – regnet som tegn på tilbakeligggenhet i utvikling. Særlig med utgangspunkt i Nord-Norge fra 1950-tallet og fram til i dag vet vi hvor viktig denne tradisjonelle industrialiseringstenkinga har vært, og fortsatt er, for politikk og utviklingsatsing i regionen. Industrialisering

og sentralisering har vært resepten for modernisering, vekst og velstand. Det faktumet at Norge – inkludert Nord-Norge og Sápmi – også har realisert nasjonal velstand gjennom modernisering av naturressursnæringer, gjør det åpenbart nødvendig å supplere denne utviklingsfortellinga. Dette supplementet er imidlertid også nødvendig fordi det overordnede hensynet i fornybare naturressursnæringer er å sikre langsiktig bærekraft i naturressursgrunnlag. Og da også for om mulig å kunne sikre vedvarende lønnsomhet gjennom det særegne bidraget som ligger i grunnrentebaserte inntekter som en egen faktor for fremme av utvikling og gode levekår.

Ressursforbannelse versus institusjoner

Et konkurrerende faglig utgangspunkt til påstanden om at Norge er blitt rikt også på basis av utnytting av rike naturressurser, er påstanden om at bruk av rike naturressurser ikke er nok for å sikre utvikling. Ja, faktisk at slike forekomster kan virke direkte negativt. Denne påstanden er blitt satt fram av økonomene Jeffrey Sachs og Andrew Warner på basis av et bredt sammenliknende materiale.⁴ Rik tilgang på naturressurser, som ved første blick ses som en velsignelse, mener de to forfatterne snarere vil være mer av en forbannelse enn et gode. Denne avhengigheten blir i utviklingssammenheng følgelig kalt «the resource curse».

En nasjons avhengighet av én eller få naturressurser gjør at landets økonomi ofte blir å dreie seg om ensidig eller enkel tilegning eller endog rettsstridig ran av det overskuddet som den verdifulle ressursen kan yte eller gi fra seg, såkalt rent-seeking. Dermed vil økonomien bli lite innovativ. Mekanismen er at ved høsting av én eller noen få verdifulle ressurser vil annen økonomisk virksomhet lett tape fordi høsting og tilknyttede virksomheter betaler seg best.

En annen ressursforbannelse er spesielt store svingninger i prisene på råvarer og halvfabrikater. Svingningene skaper vanskelige driftsforhold og manglende økonomisk stabilitet, både for ressursavhengige bedrifter og nasjoner. Konsekvensen på nasjonsplan skal være økonomisk ensidiggjøring, innovasjonsmangel og tilbakeslag.

Konkurransen om ressursadgang fører imidlertid fort også til korrupsjon, til sterke konflikter og i verste fall til krig, ifølge Sachs og Warner. Så

⁴ Sachs, J. og Warner, A.M. «Natural resources and economic development. The curse of natural resources.» I *European Economic Review*, årg. 45 (2001): 827–838.

kommer muligheten for naturforringelse i form av fysisk ødeleggelse av nærmiljø og eventuell forurensing samt eventuell overutnyttelse og ødeleggelse av ressursen i tillegg. Det er ikke vanskelig å kjenne igjen enkelte av disse konsekvensene ut fra erfaringene i den norske petroleumsnæringa, der nasjonal økonomisk ensidiggjøring eller bidrag til global forurensing er stikkord. Som jeg skal vise i denne artikkelen, har det også vært innslag i tråd med teorien om ressursenes forbannelse under vår nasjonale utnyttelse av vannkrafta.

Tre norske økonomer har, imidlertid, kommet med en grunnleggende og generell modifisering av Sachs og Warners kjente teori. I en artikkel fra 2006 viser Halvor Mehlum, Karl Ove Moene og Ragnar Torvik at naturressursrike land med fungerende politiske institusjoner klarer å unngå den utviklingsfella som Sachs og Warner mener å ha funnet for denne typen av nasjonale økonomier.⁵ Fungerende statssystemer og rettsregler, som de tre økonomene kaller «gode institusjoner», forutsettes å ville forhindre korrupsjon og utviklingshemmende rent-seeking i naturressursavhengige land. I arbeidet med å forklare Norges vellykkede overgang fra fattig til rikt land med mye ressursavhengighet faller en brikke på plass.

Mitt utgangspunkt er imidlertid at Sachs og Warners påpekning av spesielle problemer knyttet til naturressursutnyttelse er et nyttig kritisk perspektiv å ha med seg. I faser av petroleumsvirksomheten og vannkraftutnyttelsen er det åpenbart at disses omfattende dominans i vår økonomi har bidratt til å skape noen av de utviklingsproblemene som de to forfatterne er opptatt av. Ensidiggjøring av vår nasjonale økonomi gjennom den klare dominansen her til lands av olje- og gassvirksomheten, slik vi nå særlig ser dette under den modne og svært omfattende olje- og gassproduksjonen, blir et viktig eksempel her. I artikkelen skal dette illustreres i avsnittet om den petroleumstilknyttede verftsindustriens vekst og fall etter den dramatiske reduksjonen i råoljeprisen i 2014.

Problemet med ensidiggjøringa i den norske økonomien og næringslivet gjennom olje- og gassvirksomheten ble akutt rundt det siste hundreårskiftet. Trass i rask og kontinuerlig vekst i tappinga av de verdifulle fossile reservene på norsk sokkel har våre politiske myndigheter i den modne fasen av petroleumsvirksomheten ikke satt noe tak på hvor mye som skal høstes. Med det er betegnelsen «hollandsk syke» blitt trukket fram i den

⁵ Mehlum, H., Moene, K.O. og Torvik, R. «Institutions and the Resource Curse.» I *The Economic Journal*, årg. 116 (2006): 1–20.

norske debatten, slik dette viser til den nederlandske erfaringa etter funn av gass utenfor deres kyst på 1960-tallet. Begrepet og den norske erfaringa blir faglig diskutert av flere.⁶ Denne ressursforbannelsen oppstår i utviklede økonomier når innsatsfaktorene på grunn av tilgang til en rik naturressurs i for stor grad kanaliseres til aktivitet knyttet til denne ressursen. Med det utkonkurreres andre økonomiske aktiviteter. Når ressursen er uttømt eller blir utkonkurrert, står landet uten andre typer konkurransedyktige og eksportskapende virksomheter. Oljefondet blir hos oss den viktigste løsninga for å prøve å forhindre forbannelsen her. Fondet skal hindre at inntektene fra olje og gass blir for dominerende i forhold til øvrig økonomisk virksomhet.

Legitime institusjoner for medforvaltning

Begrepet gode institusjoner, som de tre økonomene opererer med, er jo en grov sekkekategori som i et samfunnsvitenskapelig perspektiv bare gir et inntak til en mer konkretisert drøfting av analyseredskap for studie av innhold i fungerende institusjoner innen ressursforvaltning. Som Svein Jentoft viser,⁷ er institusjonsbegrepet brukt på høyst ulike måter. Han viser at i samfunnsvitenskap har begrepet sin kilde både i autorisert politisk regelutforming og i oppfatninger skapt av utøveres egen praksis. Han understreker videre behovet for at regulerende institusjoner, og da særlig myndighetsorganer, må utforme ordninger slik at de har støtte i samfunn og hos utøvere.

For forutsetninga for at individuelle høstere skal godta regulerende inngrep i høsting er – understreker Jentoft – at de må slutte opp om regelverk for høstinga. I dette ligger at inngripende reguleringer må oppfattes som legitime, og endelig at dette oftest vil implisere at myndighetsorganer også må godtas, det vil si være legitime, hos berørte borgere/høstere på en slik måte at myndighetene får støtte til å stå for regelutøvelsen. I det norske samfunnet vil en påstand som i dag dessverre kan fremmes, bli at statlige reguleringsordninger er kommet i miskreditt blant en gruppe viktige ressursbrukere, som vil si for fiskerisamfunn med egne lokale båter

⁶ Cappelen, Å. «Petroleumrente og ressursmakt.» I Ø. Østerud (red.), *Ressursmakt og grunnrente. Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Unipub, 2002; Cappelen, Å. «Olje og gass.» I O. Flåten og A. Skonhøft (red.), *Naturressursenes økonomi*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2014; Røed Larsen, E. «Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease?» I *Discussion Papers No 377*. Oslo: Statistics Norway, 2004.

⁷ Jentoft, S. «Institutions in the fisheries: What they are, what they do, and how they change.» I *Marine Policy*, årg. 28 (2004): 137–149.

og fiskeribedrifter nordover langs kysten. I disse fiskerisamfunnene dreier denne mistilliten mellom kystbefolkninga og myndighetsorganene seg om fordelinga av fisken etter innføringa av omsettelige kvoter.⁸ Det er et system som fører til at den tidligere jamt fordelte fiskeressursen nå blir samlet på stadig færre større båter og på enda færre eieres hender. Og det åpnes også for at profitten hos dem som får rett til å høste av denne felles ressursen, blir ytterligere økt ved tillatelse til å fryse fisken om bord og å levere den ubearbeidede fisken for direkte eksport til utenlandsk bearbeiding, med tap av arbeid, inntjening og bosetting for fiskerisamfunn langs kysten som konsekvens.

En liknende mistillit mellom myndigheter og befolkning ser en nå innen forvaltning av vannkraft. Også her er bakgrunnen å finne i liberalisering, supplert med internasjonalisering, når det gjelder utnyttelsen av en verdifull fellesskapelig naturressurs. De rikelige norske vannkraftressursene skal nå også utnyttes til eksport. Og da med den politiske hensikt å gjøre denne fellesressursen til en del av et europeisk kraftmarked og et dertil knytta grønt skifte innen EU. Men her – som i fiske – er hensikten og konsekvensen også økt inntjening for private og offentlige selskaper som står for produksjon og salg av elektrisk kraft.

Kombinasjonen av økt krafteksport og lav forsyningsgrad i kraftmagasinene i Sør-Norge i 2021 og 2022 fører så til raskt økende – og for politikerne åpenbart uventende – strømpriser i denne delen av landet. Konsekvensen er utbredt misnøye både med kraftselskaper og med myndighetenes reguleringspolitikk. Den etablerte samforstanden mellom folk og myndigheter om at den norske vannkrafta skal brukes til å sikre rimelig og sikker strøm til husholdninger og industri, ser ut til å ha blitt brutt.

Nasjonalisering med regional vri

Det er sagt at byråkrater i Industridepartementet hadde erfaringene fra den velfungerende konsesjonsloven for vassdrag fra første del av 1900-tallet i ryggmargen da oljeepoken startet. Dette blir delvis bekreftet i Johan P. Olsens studie,⁹ der han understreker at grunnlaget for petroleumspolitikken ble utformet i tråd med etablerte institusjonelle rutiner. Det

⁸ Nilsen, R. og Cruickshank, J. «Modeller for forvaltning av fiskeriresurser.» I J. Aasetre og J. Cruickshank (red.), *Innføring i miljø og ressursgeografi*. Bergen: Fagbokforlaget, 2020.

⁹ Olsen, J.P. «En ny dimensjon i norsk politikk?» I J.P. Olsen, *Petroleum og politikk. Det representative demokratiets møte med oljealderen*. LOS-senteret: Tano, 1989.

innarbeidede operative styringsinstrumentet var tildeling av konsesjoner til oljeselskapene. Det vil si reguleringsinstrumenter på linje med de konsesjonene som ga den svenske Wallenberg-familien tidsbegrenset løyve til å drifte norske fossefall. Helge Ryggevik understreker imidlertid forekomsten av forskjellige faser i den norske oljepolitikken. Han knytter innsatsen for nasjonal styring og kontroll først og fremst til utbyggingsfasen av den norske petroleumsvirksomheten, det vil si i perioden fra 1971 til 1986. Han legger vekt på at nasjonalisering eller fornorsking av oljevirksomheten i denne fasen ble initiert av sterke enkeltaktører fra arbeiderpartistaten, som Finn Lied og Arve Johnsen.¹⁰

Med de sterke statlige inngrepene under bygginga av petroleumsbransjen ble det altså i realiteten snakk om nasjonalisering av den omfattende utaskjærbaserte olje- og gassvirksomheten i Norge. Det ble gjennomført en politikk med statlig kontroll over fordeling av driftsrettigheter og av innhenting av overskudd gjennom skattlegging av inntekter fra den felles naturressursen. I tillegg til konsesjonsordning for fordeling av rett til høsting og vilkår for dette til private selskap kom altså tung og omstridt grunnrenteskatt på selskapene av overskuddet av virksomheten. Videre følge ble etablering av et dominerende statlig oljeselskap, Statoil, som på vegne av fellesskapet skulle ta aktivt del i utviklinga av den nye og ukjente næringa. Et viktig grep ble fast deltakelse for statsoljeselskapet i alle feltutbyggingene på sokkelen.

Denne økonomisk-institusjonelle nasjonsbygginga gjennom en statlig politikk fikk dessuten et klart regionalt preg: Både Oljedirektoratet og Statoil ble lokalisert til Rogaland. Den regionale utbygginga av den nye næringa i fylket ble i tillegg svært aktivt fremmet av den karismatiske høyreordføreren i Stavanger, Arne Rettedal. Konklusjonen må bli at praksisen fra den første økonomiske nasjonsbygginga ble gjentatt. Ikke bare gjentatt, men faktisk forsterket, med fortsatt regional industriell omfordeling på det nasjonale planet som resultat.¹¹

Den regionale omfordelinga av norsk og nordisk industri er tematisert og dokumentert hos Andersson og Malmberg.¹² Her vises at slik generell industriell omfordeling i retning av regioner og distrikter i Norge, det vil si

¹⁰ Ryggevik, H. «Norsk oljepolitikk mellom det nasjonale og det internasjonale.» I O.E. Olsen og F. Sejersted (red.), *Oljevirksomheten som teknologiutviklingsprosjekt. Perspektiver på utviklingen av det oljeteknologiske systemet på norsk kontinentalsokkel*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1997.

¹¹ Skonhoft, A. *Industriens regionale omfordeling*. SINTEF-rapport. Trondheim: NTH, 1982.

¹² Andersson, R. og Malmberg, A. (red.). *Regional struktur og industrielle strategier i Norden*. Uppsala: NordREFO, 1988.

bort fra hovedstadsregionen, var i gang før oljevirkosomheten kom i gang. Det som imidlertid er viktig i en regional sammenheng og i en naturressurssammenheng med de tunge statlige etableringene i Rogaland etter funnet på Ekofisk i 1969, er følgende: Satsingene må leses som en bevisst politisk strategi som går ut på å prioritere lokalisering til områder der store naturressurser for ny næringsvirksomhet skal tas ut. Sammen med etableringa av det ansvarshavende statsoljeselskapet i den nye satsinga dreier disse regionale lokaliseringene seg altså om en omfattende statlig inngripen gjennom næringspolitikken, innenfor et da fungerende sosialdemokratisk rammeverk for offentlig styring.

Den tunge statlige institusjonsbygginga i olje- og gassvirksomheten ble lokalisert nær den nye naturressursen og innenfor rammen av en moderne og godt fungerende stat. En viktig del av tenkinga var at det geografiske området som huset ressursen, skulle ha sin del av verdien av den økonomiske aktiviteten som ble skapt. Statsminister Gunnar Knudsen fra Venstre og justisminister Johan Castberg fra Arbeiderdemokratene sine visjoner for økonomisk nasjonsbygging ble på nytt realisert. Dette ble iverksatt innen en ny bransje et halvt århundre etter at Stortinget vedtok det omfattende konsesjonslovverket som ble så viktig for utviklinga av det moderne Norge gjennom utnyttinga av vannkrafta. Denne gangen, kan det hevdes, ble konsekvensen av samspill mellom naturressurser, økonomiske prosesser og institusjonsbygging at det økonomiske tyngdepunktet i Norge i perioden etter 1970 ble flyttet til Vestlandet. I denne artikkelen skal dette eksemplifiseres med verftsklyngen på Sunnmøre, med spesialisering på forsyningsbåter, som bidrar til kraftig regional økonomisk vekst. Men også med dramatisk nedtrapping etter fallet i oljeprisen fra 2014.

I et nasjonalt perspektiv har vannkraft bidratt til geografisk spredning av norsk industrialisering. Dette gjelder ikke bare den kraftkrevende industrien, slik som smelteverk, tremasse- og kunstgjødselindustri. Geografisk spredt, sikker og rimelig vannkrafttilgang har vist seg å få betydning i form av etableringer også i andre industrisektorer, det vil si tekstil- og konfeksjonsindustri, tre- og møbelindustri, og husholdningsartikler.¹³

¹³ Kjøde, L. og Måseidvåg, S. *Industriunderet på Sunnmøre*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1975; Lange, E. «Samling om felles mål 1935–70.» I *Aschehougs Norgeshistorie*, vol. 11. Oslo: Aschehoug & Co, 1996; Nilsen, R. «Rural modernization as national development: The Norwegian case 1900–1950.» I *Norsk Geografisk Tidsskrift*, årg. 68, nr. 1 (2014): 50–58; Hansen, J. *Saueull, fossekraft og gründerånd. Evebøfoss Fabrikker 1910–1984*. Førde: Selja Forlag, 2019.

Økonomen Torger Reve har, sammen med forskjellige medarbeidere, i flere arbeider vært ansvarlig for omfattende kartlegging av bransjevis geografisk-økonomisk næringsorganisering i Norge.¹⁴ Analysen fra 2012 tolker jeg slik at det bare er fire av tretten nasjonalt viktige innovative næringsklynger som på dette tidspunktet hadde sin hovedlokalisering i Oslo og Akershus.¹⁵ På eksportsida og på den innovative næringsida ser det altså ut til at denne typen avgjørende virksomheter for nasjonal utvikling fremdeles først og fremst er spredt rundt om i landet.

For oppdatering og videreføring av analysen blir et spørsmål i denne sammenhengen om den påviste spredninga av industrivirksomhetene fortsetter fram mot i dag. Og spørsmålet blir hvordan denne typen industri nå blir organisert, og da særlig når det gjelder naturressursgrunnlag. Jeg skal bruke analyse av to store naturressurstilknyttede industrivirksomheter i to norske regioner for å søke svar på dette spørsmålet. Eksempelene er Alcoa-konsernets aluminiumsbedrift i Mosjøen på Helgeland og Kleven-gruppens hovedverft i Ulsteinvik på Sunnmøre. Formålet med analysen er å prøve å avklare driftsgrunnlaget for disse store enkeltbedriftene. Og da både gjennom å tematisere interne bedriftsbidrag til innovasjon og gjennom å prøve å avklare hvordan overlevelse eller avvikling skapes av samspill med omgivelsene, det vil si i form av samspill med marked og med naturressursgrunnlag.

Helgeland: vannkraft og tungindustri

Basisen for den store satsinga på tungindustri på Helgeland etter andre verdenskrig var stedlige naturressurser: jernmalm i Rana og vannkraft på Indre Helgeland. Her viste det seg at krafttilgangen ble det viktigste. Strømmen ble skaffet til veie gjennom det som er karakterisert som Norges største neddemningsprosjekt – det av Røssvatnet.¹⁶

¹⁴ Reve, T. og Jacobsen, E.W. *Et verdiskapende Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001; Reve, T. og Sasson, A. *Et kunnskapsbasert Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2012.

¹⁵ De fire klyngene som Reve og Sasson finner lokalisert mest til Oslo/Akershus, er finans, software, så kombinasjonen helse- og bioteknologi, og endelig telekommunikasjon. De finner at finansnæringa har 63 000 ansatte i aktiviteter som bank, forsikring, kapitalforvaltning, mekling og informasjonsvirksomhet landet sett under ett, men altså med den største andelen sysselsatte og de viktigste aktivitetene knyttet til Oslo. Reve understreker imidlertid at denne oslodominerte næringa i begrenset grad har hevdet seg internasjonalt, trass i delvis overtaking av Bergens tidligere dominerende rolle som nasjonalt sentrum for finans innen shipping. Dessuten er jo finansnæringas omdreiningspunkt i vårt land, Oslo Børs, dominerende råvarebasert. Hvilket igjen understreker at denne viktige økonomiske institusjonen i Oslo bygger på produksjonsaktiviteter rundt om i heile Norge. Dette er funn som er i overensstemmelse med den tendensen som Anders Skonhøft og andre nordiske forskere har pekt på tidligere.

¹⁶ Lorås, J. *Reguleringa av Røssvatnet – Norges verste naturinngrep? Menneske og bilde fortel*. Mosjøen: Rønnes Trykk AS, 1994.

En annen forutsetning for industriutviklinga på Helgeland var sentral statlig politikk. Jernverksutbygginga i Mo i Rana var et påtenkt lokomotiv for både økonomisk nasjonsbygging¹⁷ og for regional satsing. Det dreide seg om det som den gang ble kalt for områdeplanlegging, og der satsing på tungindustri på Helgeland ble hovedinnholdet. Etter at verket på Mo var kommet i gang med statlig drift, var det klart at det var mer kraft å hente av Røssvatnet og Røssåga. Handelsbyen Mosjøen hadde da fått jernbaneforbindelse og hadde gode kaiforhold. Dessuten hadde byen og regionen det som ble oppfattet som stor arbeidsløshet. Så Mosjøen ble utgangspunktet for det neste statsinitiativet på Sør-Helgeland. Med negative erfaringer fra statsdrifta på Jernverket ble modellen for tungindustri her lagt opp som ei privat satsing. Det norske industrikonsernet Elkem skulle stå for utbygging og drift med basis i den rikelige tilgangen på regional kraft. Valget når det gjaldt hva det skulle satses på, sto mellom ferrosilisium og aluminium.

Men drifta av det som ble aluminiumsproduksjon i Mosjøen fra 1958, viste seg heller ikke å falle heilt inn i industrimodernistenes store forhåpninger i utbyggingsfasen etter krigen. Verket i Mosjøen ble et ytterligere eksempel på det som Ragnar Frisch karakteriserte som «enkel aluminiumskoking». En ting var forurensingsproblemene og de derav tøffe arbeidsforholdene med de åpne smeltekarene i de enorme ovnshallene på verket – kalt «Helvetes forgård» på folkemunne. En annen ting var at bruken av de åpne såkalte søderbergovnene førte til mye energisløsing. Den store tilgangen på naturrikdom viste seg heller ikke her å føre fram til det lovede land. Den viktigste trusselen mot overlevelse var likevel problemene med å få til lønnsomhet. Med store svingninger, og over tid nedgang, i prisen på råaluminium.

Forsøk på å møte store prissvingninger og prisnedgang på den standardiserte bulkvaren ble gjort på to måter: dels ved utviding av aluminiumsverket med øking av produksjonen og dels ved å få til energisparing ved å innføre et nytt framstillingssystem med lukking av ovnene.

Et tredje og klart innovativt preget moderniseringstiltak på verket har vært egen produksjon av anoder. Verket framstiller selv disse strømførende elementene som brukes i smelteovnene. Anodene utviklet på verket i Mosjøen blir også solgt til andre aluminiumsverk.

¹⁷ Grønlie, T. *Jern og politikk. AS Norsk Jernverk og beslutningsprosessen fra plan til produksjon*. Oslo: Universitetsforlaget, 1973.

Omorganisering for innovasjon

Det er støperiet med framstilling av ulike legeringer som i dag er kjernen i aluminiumsverket i Mosjøen. Året 1985 markerte et tidsskille for verket. Fra da av dreide det seg om høykvalitetslegeringer av aluminium på forhåndsbestilling. Satsinga på å kunne klare å framstille de rette og best mulige typer av legeringer for godt betalende og krevende kunder er det som i dag sikrer overskuddet for bedriften. I tillegg har omstilling bort fra enkel framstilling av råaluminium dreid seg om innføring av det som blir karakterisert som en slank produksjonsmåte. Denne skal gå ut på tiltak for å strømlinjeforme vareframstilling gjennom kundetilpasning i form av organisering av produksjonsprosess, lagerhold og ferdigprodukt etter kundenes eller markedets krav.¹⁸

Det er altså omlegging i retning av å kunne bruke støperiet til å framstille de rette blandinger av, og den rette kvaliteten på, bestilt aluminium som gjør denne avdelinga til kjernen i bedriften. Det er gjennom nyorganisering og produktutvikling her at en har bygd opp vilkår for å framstille typer av legeringer av aluminium tilpasset skiftende kundekrav.

Gjennom analysen kommer det altså fram ei bedriftsintern og ei bedriftsekstern forutsetning for den fungerende omstillinga på verket i Mosjøen. Begge må karakteriseres som kunnskapsmessige forbedringer. Ei forbedring er at man på støperiet begynte å sette ingeniører og fagarbeidere sammen i arbeidet med å utvikle de rette legeringene. Prosessen består av tett samspill mellom erverva teoretisk/praktisk opplæring og prøving og feiling. Den andre kunnskapsmessige forbedringa er at Elkem hadde vært tidlig ute med få noen fra verket til best mulig utdanning, noe som i praksis betydde å studere ved det internasjonalt faglig anerkjente metallurgimiljøet ved Norges tekniske høgskole i Trondheim. Her har noen lokale fått kvalifisert seg fram til ferdige doktorgrader innen dette faget. Det var en kunnskap de kunne ta med seg tilbake til verket i Mosjøen og prøve å nytte som grunnlag for samspill med erfarne og dyktige fagarbeidere. Dette viste seg å bli nøkkelen for å få fram den riktige kvaliteten på ulike legeringer.

Det er viktig å merke seg tidsdimensjonen i denne omstillingsprosessen. Det Elkem her har oppnådd av innovasjon, har hatt en lang tidshorizont. Lokale rekrutter som ønsket å prøve seg på langvarig teoretisk

¹⁸ Iversen, E., Nilsen, T., Randa, A. og Sommer, P.M. «Mosjøen: en slank hjørnesteinsbedrift.» I R. Nilsen og S. Valestrand. *Omstilling på Mo og i Mosjøen*. Feltkursrapport ISV. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2016.

fundert utdanning, skulle få anledning til å kvalifisere seg over flere år. De får i utgangspunktet støtte til utdannelsen fra det nasjonale og seinere globale industrikonsernet mot å forplikte seg til å komme tilbake for å prøve å bruke utdannelsen til å lage produkter innen en omorganisert produksjonsprosess. Da skulle resultatet forhåpentligvis bli at de utdannede kandidatene, etter fungerende samspill med kvalifiserte fagarbeidere i støperiet, ville være i stand til å lage legeringer som kunne imøtekomme kunders ulike krav. Fordringa var altså å legge opp en flerårig prosess for kvalifisering som så skulle legges til grunn for produktutvikling.

Analytisk kan en her sette opp den tidligere produksjonsorganiseringa som klargjørende kontrast eller sammenlikning. Den «enkle aluminiumskokinga» dreide seg om standardproduksjon av halvfabrikater, det vil si råaluminium som konkurrerte med tilsvarende standardprodukter på markedet. Den framstillingsprosessen som lå til grunn her, fordret ikke utprøvende fagarbeid av ulike legeringer gjort av ingeniører og fagarbeidere med spesialkunnskap.

Til omlegginga på verket i Mosjøen foregikk produksjonen åpenbart i tråd med det som i faglitteraturen karakteriseres som «fordisme» eller «masseproduksjon»¹⁹. Kjernen i fordisme er standardisert masseproduksjon av et likt produkt. Arbeidsorganiseringa er typisk preget av samlebånd som skal effektivisere produksjonen ved mekanisering og ved at arbeiderne utøver på forhånd avgrensede og definerte operasjoner under vareframstilling. Dette betyr at utføringa av arbeidsoppgavene fordrer begrensa oppøvde ferdigheter og lite skjønnsutøvelse; arbeiderne kan – som det sies – tas rett inn fra gata. Mekanisering av arbeidet, tidsbesparende arbeidsorganisering, disiplinering av og kontroll med arbeidsstyrken og relativt lave arbeidslønninger for lite kvalifikasjonskrevende arbeid er her det som skal til for å skape profitt og vekstgrunnlag. Den samfunnsmessige fordelaktige utviklinga her, i tillegg til økonomisk vekst, ligger i framstilling av standardiserte og rimelige konsumvarer for større deler av befolkninga.

Den analytiske kontrasten til den fordistiske produksjonsmåten kan så settes opp som «craft production». Dette vil si en mer håndverksprega produksjon der selvstendige fagarbeidere har flersidige kvalifikasjoner innen sitt spesialiserte fagområde²⁰ som kan legges til grunn for nyskapende innsats i produktutvikling. I den omlagte produksjonsorganiseringa på verket

¹⁹ Dicken, P. *Global Shift. Mapping the changing contours of the global economy*, kap. 4. London: Sage, 2015.

²⁰ Et sentralt bidrag om produksjonsmåten fleksibel spesialisering er: Piore, J.M. og Sabel, C.F. *The second industrial divide. Possibilities for prosperity*. New York: Basic Books, 1984.

i Mosjøen kan en se at dette fungerer sammen med den vitenskapsbaserte kunnskapen. Det vil si at dyktige fagarbeideres innsikt er et resultat av både fagopplæring og av daglig yrkesutøvelse. Og det vil si at ingeniører med vitenskapsbasert innsikt på feltet kan kommunisere med fagarbeidere under relativt likeverdige og daglig samspillspreget yrkespraksis. Det er altså i samvirket mellom vitenskapsbasert kunnskap, høyt utviklet fagarbeiderkunnskap og spesifiserte krav fra kundene at en frambringer de nye typene legeringer som etterspørres.

Ulsteinvik: forsyningsbåter for drift på sokkelen

Høsten 2020 var det krise for de store skipsverftene i Ulsteinvik. Kleven Verft, Ulstein Verft og Rolls-Royce ble alle rammet av den kraftige nedturen etter nedgangen i oljeprisen fra 2014. Kleven var i praksis konkurs, Ulstein hadde oppdrag på utrustning av et stort cruiseskip og skulle satse på dette markedet. Men på grunn av koronapandemien var det like mye nedtur innen reiseliv som det var i oljeforsyningsindustrien. Rolls-Royce-anlegget ble kjøpt opp av en åpenbart ekspanderende aktør for tida, Kongsberg Gruppen. De siste har vært viktige for Ulsteinvik når det gjelder utvikling av posisjoneringssystemer for forsyningsbåtene til den utaskjærs olje- og gassvirksomheten.²¹

Ulsteinviks omfattende og ensidige satsing på én type båter til olje- og gassvirksomheten har vært med på å berede den nedturen som en nå kan se, med sammenbrudd på grunn av overproduksjon av denne typen like båter som resultat. Ensidiggjøring som en av ressursforbannelsene blir konfirmert. Det samme blir de store svingningene – altså opp- og nedturene – i slik virksomhet, som også øker sårbarheten. Både fra faglig og politisk hold har det fra tidlig i oljevirksomheten vært advart mot et for høyt utvinningsnivå i petroleumssektoren.²² Og da akkurat med tanke på skadevirkninger for annet og nødvendig supplerende næringsliv.

Som bidrag til en forståelse av drivkreftene bak det oppskrudde aktivitetsnivået står et utsagn fra Ulsteinvik om hvorfor det gikk galt med verftene. Som det ble sagt, var det ikke rart at det bare ble satsing på supplybåter på verftene når Havila til Sevik-familien og Olympic til Stig Remøy-familien

²¹ Kvaal, S. og Østby, P. *Juvelen i kronen. Kongsbergs dynamiske posisjoneringssystemer 1975–2015*. Oslo: Pax Forlag, 2015.

²² St.meld. nr. 25 (1973–1974). *Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunn*. Oslo: Olje- og energidepartementet, 1973.

og Rem Pioneer til Åge Remøy-familien – alle fra Fosnavåg – ville skifte ut båtene sine etter bare tre års bruk.

Ei milliardinvestering i nytt forsyningskip hvert tredje år var altså greit i den boomen som rådde da petroleumsvirksomheten i Nordsjøen ble skrudd opp i samforstand mellom næring og politiske myndigheter. Paradokset bekreftes: For stor rikdom ser ut til å føre til en langsiktig forbannelse.

Fra diversitet til ensidighet

At den oppskrudde petroleumsvirksomheten har ført fram til negativt virkende ensidiggjøring i den lokale produksjonen, ser en klart dersom en kontrasterer med den industrielle organiseringa på Kleven og ellers i Ulsteinvik før de rettet seg inn mot offshore. For det som særpreger disse verftenes utviklingshistorie, er faktisk det motsatte av det som skjedde opp mot sammenbruddet, nemlig flersidighet.

Om det viktigste skipsverftet i skaping av det som Reve og Sasson²³ kaller den innovative verftsklyngen på Nord-Vestlandet, Kleven, har den alminnelige fortellinga i næringsmiljøet vært: Kleven produserte aldri to like båter. Historikeren Håkon With Andersen²⁴ viser hvordan Kleven-verftet og Ulstein-verftet på 1960-tallet bygget seg opp på å gjøre noe annet enn de store og mer kjente verftene rundt Oslofjorden og nedover langs den svenske vestkysten da gjorde. Disse tradisjonsrike og store verftene spesialiserte seg på å bygge bestemte båttyper i tilnærmet serieproduksjon, for eksempel mellomstore tankbåter ved det tidligere Marinens hovedverft i Horten. Kleven bygde fra først på 1960-tallet forskjellige typer fiskebåter, ferger og mange andre båttyper. Og de har bygd disse båtene etter individuelle spesifikasjoner fra kundene til hver enkelt båt. I tillegg fortsatte de med reparasjon av båter. Her ser en altså at Kleven-verftet fra begynnelsen som båtbygger har vært preget av den markedsinnrettinga av produksjonen som Mosjøen Aluminium la om til da de gikk bort fra «den enkle aluminiumskokinga».

Også på et annet område ser det ut til at Kleven-verftets produksjonsorganisering likner på det som kommer fram om verket i Mosjøen. «Det fantes ikkje dørstokkar på Kleven», var en karakteristikk som ble brukt

²³ Reve og Sasson, *Et kunnskapsbasert Norge*, kap. 5.

²⁴ With Andersen, «Producing producers: shippers, shipyards and the cooperative infrastructure of the Norwegian maritime complex since 1850», 465–477.

av en tidligere ansatt. Og dette utsagnet blir under intervjuet kontrastert med arbeidserfaring fra Rolls-Royce-fabrikken på den andre sida av sundet i Ulsteinvik. Konflikten mellom norske ingeniører og fagarbeidere på den ene sida og den engelske ledelsen på Rolls-Royce på den andre sida ble såpass omfattende og alvorlig at det ble en sak for regionale og nasjonale medier. Den versjonen jeg fikk av dette, var at det ikke var rom for åpen kritikk og diskusjon om ledelsens disposisjoner på den engelskeide motorfabrikken. Situasjonen var heilt åpenbart en annen på Kleven. Slik denne kan leses ut av bedriftshistoria for verftet, dreier det seg om arbeidsorganisering med ei blanding av høy grad av selvstendighet og tilknytta sosial likhet. Den nære tilknyttinga til lokale kulturelle verdsettinger understrekes som forutsetninger her.²⁵

Kleven-verftet utviklet før oljeboomen en fleksibilitet i kunnskapsutøvelse og bedriftsorganisering som har gjort at de har vært i stand til – i samspill med båtkjøpere – å kunne konstruere, bygge og reparere svært forskjellige båter. Fiskere fra Nord-Norge har fortalt at de har vært med på bygging av sine egne båter på verftet, i samarbeid med de anerkjent dyktige fagarbeiderne på Kleven. Det vi ser, er skaping og vedlikehold av flersidighet og fagkompetanse gjennom tilpasning til ulike kundekrav, altså på dette feltet en klar parallell situasjon til den vi har sett på aluminiumsverket i Mosjøen etter omlegginga der i 1985.

Denne stadig skiftende skreddersyninga av båter etter kundenes krav har gjort at verftene i Ulsteinvik ikke ble utkonkurrert av den mer standardiserte produksjonen av båter fra Sørøst-Asia som så sterkt bidro til at verftene i og rundt Oslofjorden og i Sverige måtte gi opp. En avgjørende faktor ser altså ut til å ha vært mestring av veksling i produksjonsopplegg som tilpasning til hvert nye kundekrav førte med seg. Og det var denne omstillingsevnen og den nære kundekontakten som ser ut til å ha vært inntaket til innovasjonene som ble gjennomført da den nye typen båter for petroleumsvirksomheten på den nære sokkelen ble iverksatt av verftene i Ulsteinvik rundt 1980. Forsyningsskipene eller de såkalte standbybåtene som skulle hjelpe til rundt installasjonene i Nordsjøen, fordret mange typer nyskapingar. Resultatet ble at Ulsteinvik ble en global pionerplass for disse båtene. Ved sida av den etablerte fleksibiliteten og evnen til nyskaping lå grunnlaget i det fysiske og sosialt nære spillet med de rederiene som

²⁵ Myren, T. *Bit for bit. Båt for båt. Kleven 1915–2015*. Kleven Maritime, 2015. Se også Halse, L.L. og Bjørnar, O. «Tilbake til stedet – steder, klynger og regional utvikling.» I L. Longvanes mfl. (red.), *Stadutvikling. Fjordantologien*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.

fikk kontraktene på denne virksomheten. Det meste av denne tjenesten for installasjonene i den nye naturressursnæringa skulle vise seg å komme fra rederier lokalisert på Søre Sunnmøre og i Ålesund. Det vil si hos aktører som tidligere hadde brukt Ulstein-, Hatlø- og Kleven-verftene for bygging og for reparasjon av båter, og som var nært lokaliserte til Ulsteinvik. Med det la de grunnlaget for det som blir definert som positiv klyngeeffekt for næringsutvikling innen et produksjonsområde. Som det blir sagt i Ulsteinvik: «Reiarane og folka frå Kleven og Ulstein har møttest på butikken og diskutert korleis båtane skulle utformast.»

Utvikling og bedriftsorganisering

Utviklingsperspektivet på forholdet mellom tilgang på naturressurser og samfunnsutvikling bidrar til å belyse hvordan ressurstilgangen virker inn som en del av den norske økonomiske og politiske moderniseringa. Gjennomgangen gjør det mulig å konkretisere hva slags rolle tilgang på vannkraft og petroleum har hatt, og har, når det gjelder tilgangen til inntekter fra direkte høsting og for bedrifts- og jobbskaping. En kan se hvordan høsting i flere tilfeller også blir grunnlag for ressurstilknytt industri. Analysen åpner for både å vise hva slags positiv utvikling som kan skapes med utgangspunkt i disse fellesressursenes særpreg, og da særlig med utgangspunkt i måten fellesressursene institusjonelt blir ordnet på, og for å vise hva slags problemer eller negativ utvikling som kan følge av dette samspillet mellom naturressurser, politikk/institusjoner og bedriftsvedlikehold.

Ut fra fokuset på naturressurser har eksemplene vist at ressursenes forbannelse etter hvert blir unngått på Helgeland. Verdien i norsk vannkraft er så stor at med den fornuftige institusjonelle organiseringa som har blitt bygd opp, yter denne naturressursen grunnrente. Dette vil si et ekstraordinært overskudd, som i tråd med norsk vassdragslovgivning blir tatt inn av fellesskapet som grunnrenteskatt. For den rikelige elkrafta fra Røssåga får Hattfjelldal og Hemnes kommuner kompensasjon for avgivelse av vannkrafta gjennom konsesjonskraft og skatteinntekter. Utbyggeren og forvalteren Statskraft kan, på sin side, ta inn overskudd av kraftproduksjonen til det offentlige, som er eier av fallrettighetene.

Imidlertid kan bruken av rikdommen i denne naturressursen bidra til svekket innovasjonskraft og utviklingshemming i samfunnet, slik Sachs og Warner hevder, og slik Dieter Senghaas tidligere har vist for det nasjonale

nivået i sin viktige studie om den norske og nordiske utviklingsmodellen i et internasjonalt sammenliknende perspektiv.²⁶ Faktisk må den første fasen i drifta hos Mosjøen Aluminium kunne tolkes som et bidrag til utviklingsstagnasjon, i tråd med Sachs og Warners sammenliknende og nasjonalt vinklede teori. Og det er også i tråd med Dieter Senghaas' karakteristikkk av det nasjonalt problematiske ved norske transformasjonsmuligheter, med et preg av lite avansert og ensidig produksjon av det som karakteriseres som bulkvare. Det vil si, som vist i Mosjøens tilfelle, enkel produksjon av halvfabrikater i form av standardisert råaluminium med etablerte produksjonsmetoder. Påstanden om utviklingsstagnasjon i hjørnesteinsbedriften i småbyen på Helgeland i denne fasen styrkes av det de satset på for å overleve da de møtte store markedssvingninger og synkende produktpriser: De ønsket å oppnå bedre inntjening ved å oppnå nedsettelse av strømprisen og ved utvidelsen i form av større produksjon av den standardiserte råaluminiumen.²⁷ Men oppnåelse av god nok kvalitet på stål viste seg å bli et hovedproblem ved Norsk Jernverk på Mo.²⁸ Når den store hjørnesteinsbedriften i Mosjøen ikke lider samme skjebne som Jernverket, skyldes det dels en forutseende strategi fra det da nasjonale industrikonsernet Elkem. Og det vellykkede skyldes, som vist, et innovasjonsskapende tett samspill mellom fagarbeidere og ekstra kvalifiserte ingeniører på verket i Mosjøen.

Institusjonalisering og utvikling

Det er nå mulig å se hvordan utnyttelsen av to ulike typer naturressurser, vannkraft og petroleum, som her diskuteres innen det norske institusjonelle rammeverket, etter hvert bidrar til positiv utvikling for de to bedriftene på de to stedene, og med det regionene, som er analysert.

For det første kan en se hvordan Kleven Verft i Ulsteinvik og aluminiumsverket i Mosjøen makter å utnytte muligheter skapt av rike regionale naturressursforekomster. Ut fra etablert norsk institusjonell praksis legger statlig organisering til rette for geografisk fordelt høsting gjennom utnyttingsrett for regioner og kommuner av felles naturressurser. Det må hevdes at først vannkraftutbygging og så petroleumsutvinning innenfor

²⁶ Senghaas, D. *The European experience. A historical critique of Development Theory*, 80–82. Lexington Spa / Dover: Berg Publishers, 1985.

²⁷ Pedersen, R. *Til Verket. Elkem Aluminium Mosjøens historie gjennom 40 år*, kap. VII og VIII. Mosjøen: Elkem Aluminium Mosjøen, 1997.

²⁸ Soilen, E. *Hvorfor det gikk galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2002.

den særskilte nasjonale norske konteksten blir definert og håndtert som det norske folkets felles naturressurser. Her er tolkninga i artikkelen at lokalsamfunn og regioner som huser ressursen, har en legitimert eller institusjonalisert rett til en andel av inntektene av ressursen og eventuelt til en del i den økonomiske aktiviteten knyttet til ressursen. Dette er en praksis som en kan lese ut fra den måten petroleumsvirksomheten, basert på de fossile lagerressursene på havsokkelen utenfor Rogaland, ble bygd opp på etter funnet på Ekofisk i 1969.

For det andre viser analysen at denne koplinga mellom institusjonelle ordninger for ressursutnyttelse og produksjonsorganiseringer for en lang periode fungerer som et grunnlag for sikring av videre regional og nasjonal utvikling. Fokuseringa åpner for en analyse av det som fungerer og ikke fungerer i virksomhet hos to større bedrifter på to ulike steder fundert på nær naturressurstilgang. Resultatet viser at de både i Mosjøen og i Ulsteinvik i hovedsak, og i et langt tidsperspektiv, klarer å utnytte fortrinnet med den rike ressurstilgangen. Med utgangspunkt i tilgangen på de regionale naturressursene gjennomføres dette dels ved kunnskapsbasert produksjonsorganisering i bedriftene og dels ved utvikling av kundetilpassede produkter. Som påvist, blir karakteriserende stikkord som bakgrunn for den vellykkede organiseringa på begge stedene markedstilpasning og diversifisering, slik denne er fundert i – over tid – opparbeidet spesialisert teoretisk og praktisk fagkunnskap.

Den forskjellen i bedriftsutvikling som oppstår mellom de to bedriftene fram mot dagens situasjon, kommer i samspillet mellom intern bedriftsutvikling og naturressursgrunnlag. Den aktuelle dramatiske nedturen for verftsindustrien i Ulsteinvik må, i det sammenliknende perspektivet som her benyttes, tilskrives den ensidiggjøring og kapasitetsoppbygging som kommer som følge av den sterke oppturen for den lokale verftsklyngen. Da oljeprisfallet etter langvarig sterk vekst inntreffer fra 2014, blir denne verftsklyngens suksess bidrag til dens undergang. En av ressursforbannelsene, stor svingning i råvarepris, kommer åpenbart på et svært uheldig tidspunkt for Ulsteinvik. I en situasjon med kraftig nedtur i etterspørsel etter forsyningsbåter har Kleven og de andre aktørene i båtproduksjonen på stedet lagt seg på et produksjonsomfang som er altfor stort i forhold til et svinende marked for slike båter. Denne for store produksjonskapasiteten kommer i tillegg til at et verft som Kleven Verft i Ulsteinvik på grunn av oljeboomen først og fremst har satset på en ensidig produksjon med

bygging av store og standardiserte forsyningsbåter. Med dette opplegget har de brutt det mønsteret for mangesidig produksjonsorganisering som gjorde dem overlevelsesdyktige tidligere.

Etter 2014 faller bunnen ut av markedet for forsyningsbåter. Dette rammer den sterkt konsentrerte – og ikke minst svært omfattende – verftsindustrien i Ulsteinvik og på Nord-Vestlandet for fullt. Det oppskrudde høstingstempoet i samforstand mellom myndigheter og næring bidrar ikke bare til økende uttapping av de fossile lagerressursene. Den store utvinningstakten fremmer også store økonomiske problemer innenfor deler av leverandørindustrien, slik dette så klart illustreres ved utviklinga for verftene i Ulsteinvik.

Regional ubalanse – før og nå

Med analysen av utviklinga av de to store naturressurstilknyttede bedriftene i denne artikkelen, mener jeg å ha eksemplifisert noe av bakgrunnen for forekomsten av fortsatt industriell innovasjon knyttet til ulike regioner og steder i Norge over de siste tiårene. De to tilfellene får fram det en i dag kan se er en vedvarende tendens her til lands: Distrikter og steder utenom de viktigste storbyområdene blir i overraskende stor grad det nasjonale grunnlaget for eksportrettet industriell vekst og tjenesteproduksjon.

Artikkelen tyder på at den slående spredte geografiske fordelinga av nasjonalt betydningsfulle næringsklynger som ligger i kartlegginga fra Reve og Sasson fra 2012, ser ut til å bli videreført. Alcoa i Mosjøen og Kleven Verft i Ulsteinvik er begge det som kalles for «store bedrifter på små steder». Slike såkalte hjørnesteinsbedrifter har vært typiske for vårt lands nasjonale transformasjon. Samspill mellom spredt bosetting og spredt fordelte naturressurser er i utgangspunktet stikkord for vår nasjonale gang inn i det moderne. Både en geografisk relativt vidt fordelt befolkning, tilsvarende spredte naturtilganger og både en husholdbasert og en industriell utnyttelse av ressursene har stått, og står fortsatt, som treffende forklaringer på en spredt økonomisk lokalisering i Norge.

Heller ikke situasjonen nå, med dagens demografiske og tjenestebaserte økonomiske vekst i Oslo- og Akershus-området, ser ut til å føre til tydelig framvekst av nye internasjonalt konkurranseutsatte virksomheter innen produksjon, tjenesteyting eller internasjonalt rettede finansielle aktiviteter i denne regionen. Da blir rådende politikeres og partiers svar at det

i Norge skal satses på etablerte og nye naturressursbaserte virksomheter.²⁹ Dette dreier seg om fortsatt omfattende utnyttelse av petroleumsforekomstene både i Nordsjøen og i Norskehavet/Barentshavet, om økte inntekter fra våre rike forekomster av fisk i havet, om intensiv bruk av favorable oppdrettslokaliteter, om utbygging av land- og havvind, om satsing innen det som viser seg å bli en spredt fordelt og mye naturtilknyttet reiselivsvirksomhet, og endelig om satsing på ny mineralvirksomhet og på nye typer kraftkrevende bedrifter som skal bidra til det som nå blir karakterisert som «det grønne skiftet». At det er en klar selvmotsigelse mellom det som ses på som «et grønt skifte», og fortsatt økonomisk vekst, ser ikke ut til å stå så mye i fokus hos politikerne som verbalt fronter dette skiftet.

Med den store innflyttinga og etterfølgende veksten i befolkninga i området rundt Indre Oslofjord skapes det et nytt regionalt problem i Norge. Mangelen på arbeidskraft rundt om i landet passer dårlig sammen med denne sentraliserende flyttestrømmen i retning hovedstadsregionen. Med dette ser en at distriktsproblemet er blitt snudd i forhold til situasjonen fra etter krigen og fram til 1970-tallet. Da framsto mangelen på arbeidsplasser i distriktene og behovet for innflytting til voksende industri og tjenesteyting i sentre og sørpå som problemet for sikring av regional balanse. Nå kan det hevdes at situasjonen er motsatt. Nå mangler det arbeidskraft til de for landet nødvendige kompetansekrevene jobbene i eksportrettet virksomhet og nødvendig matproduksjon utenom de største sentra. Dette kan leses ut av ei viktig offentlig utredning om temaet – Brandtzæg-utvalget.³⁰ Her er spredt bosetting og konkurransedyktig og spesialisert næringsliv som distriktene står for, framhevet som viktige positive trekk ved den norske utviklinga.

Tendensene og enkeltksemplene som analyseres i denne artikkelen, vektlegger den åpenbare og vidt fordelte utviklinga over de siste tiårene som ligger bak den spesielle veksten i eksportrettet industri og høstingsnæringer. Drøftinga viser oss imidlertid noe mer. Nemlig at den spredte bosettinga i Norge viser seg i overraskende grad å være nødvendig for å fylle et tomrom. Det vil si å sikre økonomisk virksomhet knyttet til viktige

²⁹ Se for eksempel næringsøkonomisk strategidokument fra den første Solberg-regjeringa: Nærings- og fiskeridepartementet. *Maritime muligheter – blå vekst for en grønn framtid. Regjeringens maritime strategi*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon, 05/2015. Meldinga har – illustrerende i denne sammenheng – et foto av forsyningskipet «Viking Neptun» bygd på Kleven Verft i 2015 på forsida.

³⁰ Nærings- og fiskeridepartementet og Kommunal- og moderniseringsdepartementet. *Næringslivets betydning for levende og bærekraftige lokalsamfunn*. NOU 2020: 21. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon, 10/2020.

høstingsnæringer, altså høstingsvirksomhet og tilknyttet eksportorientert industriell produksjon som vår hovedstadsregion og våre største bysentre ikke klarer å ivareta. Med for mye utflytting fra distriktene i retning sentrum skapes den regionale ubalansen med mangel på arbeidskraft til denne nasjonalt nødvendige virksomheten.

Problemet med arbeidskraftmangelen til næringslivet i distriktene har til nå blitt løst med arbeidsinnvandring, det vil si i tråd med tidens rådende tankeganger om globalisering og økonomisk liberalisering. Dette gjelder også for bedrifter som er tematisert i denne artikkelen. Framveksten av verftsindustrien i Ulsteinvik falt sammen med problemer for skipsverftene i Polen etter det økonomiske sammenbruddet i Øst-Europa fra 1990. Kvalifiserte verftsarbeidere fra Gdansk-området viste seg å bli en viktig ressurs for Ulsteinvik. Men det vi også ser illustrert i denne artikkelen, er behovet for langsiktig kvalifisering og stedlig tilknytning som forutsetninger for oppbygging av kompetansekrevene og nødvendig innovativ næringsvirksomhet. Her kan det følgelig passe å avslutte med å peke på et paradoks som kommer fram i artikkelen: Den norske utviklingsmodellen tyder på at oppbygging av et globalt konkurransedyktig næringsliv krever fungerende nasjonal regulering av fellesforvaltede naturressurser og stedsavhengig oppbygging av nødvendig fagkompetanse. Her blir ei forutsetning følgelig aktive politikere og næringslivsfolk som øksler et nasjonalt ansvar for utviklinga. Dette ansvaret for felles naturressurser inkluderer imidlertid evne til tilbakeholdenhet når det gjelder kapitalisering og kapasitetsoppbygging i høstingsnæringer, og som en del av dette også initiativ til medforvaltningsordninger for ressursutnyttelsen som sikrer oppslutning og tillit i ressursavhengige samfunn.

Referanser

- Andersson, R. og Malmberg, A. (red.). «Regional struktur og industrielle strategier i Norden.» I *NordREFO / Nordisk Samhøllsgeografisk Tidskrift*. Uppsala: Samhøllsgeografiska institutionen, 1988.
- Cappelen, Å. «Petroleumsrente og ressursmakt.» I Østerud, Ø. (red.), *Ressursmakt og grunnrente*. Makt- og demokratiutredningen. Rapport nr. 44. Oslo: Unipub, 2002.
- Cappelen, Å. «Olje og gass.» I Flåten, O. og Skonhoft, A. (red.), *Naturressursenes økonomi*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2014.
- Dicken, P. *Global Shift. Mapping the changing contours of the global economy*, kap. 4. London: Sage, 2015.
- Grønlie, T. *Jern og politikk. AS Norsk Jernverk. Beslutningsprosessen fra plan til produksjon*. Bergen: Universitetsforlaget, 1973.
- Iversen, E. mfl. «Mosjøen: En slank hjørnesteinsbedrift.» I Nilsen, R.E. og Valesstrand, H., *Omstilling på Mo og i Mosjøen*. Feltkursrapport ISV. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2014.
- Halse, L.L. og Bjarnar, O. «Tilbake til stedet – steder, klynger og regional utvikling.» I Longyanes, L. mfl. (red.), *Stadutvikling. Fjordantologien 2021*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.
- Hansen, J. *Saueull, fossekraft og gründerånd. Ebebøfoss fabrikk 1910–1984*. Førde: Selja Forlag, 2019.
- Jentoft, S. «Institutions in the fisheries: What they are, what they do, and how they change.» I *Marine Policy*, årg. 28 (2004): 137–149. [https://doi.org/10.1016/S0308-597X\(03\)00085-X](https://doi.org/10.1016/S0308-597X(03)00085-X)
- Kjøde, L. og Måseidvåg, S. *Industriunderet på Sunnmøre*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1975.
- Kvaal, S. og Østby, P. *Juvelen i kronen. Kongsberg dynamiske posisjoneringssystemer 1975–2015*. Oslo: Pax Forlag, 2015.
- Lange, E. «Samling om felles mål 1935–70.» I *Aschehougs Norgeshistorie*, vol. 11. Oslo: Aschehoug & Co, 1996.
- Lorås, J. *Reguleringa av Røsvatnet – Noregs verste naturinngrep? Menneske og bilde førtel*. Mosjøen: Rønnes Trykk AS, 1994.
- Mehlum, H., Moene, K. og Torvik, R. «Institutions and the resource curse.» I *The Economic Journal*, årg. 116 (2006): 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01045.x>
- Myren, T. *Bit for bit. Båt for båt. Kleven 1915–2015*. Ulsteinvik: Kleven Maritime, 2015.

- Nilsen, R. «Rural modernization as national development. The Norwegian Case 1900–1950.» I *Norsk Geografisk Tidsskrift*, årg. 68 (2014): 50–58.
<https://doi.org/10.1080/00291951.2013.870598>
- Nilsen, R. og Valestrand, H. *Omstilling på Mo og i Mosjøen*. Feltkursrapport 2016. ISV. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2016.
- Nilsen, R.E. og Cruickshank, J. «Modeller for forvaltning av fiskeriressurser.» I Aasetre, J. og Cruickshank, J. (red.), *Innføring i miljø- og ressursgeografi*. Bergen: Fagbokforlaget, 2020.
- Olsen, J.P. *Petroleum og politikk. Det representative demokratiets møte med oljealderen*. LOS-senteret. Oslo: TANO, 1989.
- Pedersen, R. *Til Verket. Elkem Aluminium Mosjøens historie gjennom 40 år*. Mosjøen: Elkem, 1997.
- Piore, J.M. og Sabel, C.F. *The second industrial divide: Possibilities for prosperity*. New York: Basic Books, 1984.
- Reve, T. og Jakobsen, E.W. *Et verdiskapende Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- Reve, T. og Sasson, A. *Et kunnskapsbasert Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2012.
- Ryggvik, H. «Norsk oljepolitikk mellom det nasjonale og det internasjonale.» I Olsen, O.E. og Sejersted, F. (red.), *Oljevirkksomheten som teknologiutviklingsprosjekt*. Stavanger/Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1997.
- Røed Larsen, E. «Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors.» I *Discussion Papers No. 377*. Oslo: Statistics Norway, 2004.
- Sachs, J. og Warner, A.M. «Natural resources and economic development. The curse of natural resources.» I *European Economic Review*, årg. 45 (2001): 827–838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8)
- Senghaas, D. *The European experience. A historical critique of development theory*. Lexington Spa / Dover: Berg Publishers, 1985.
- Skonhofs, A. *Industriens regionale omstrukturering*. SINTEF-rapport. Trondheim: NTH, 1982.
- Søilen, E. *Hvorfor gikk det galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2002.
- With Andersen, H. «Producing producers: shipper, shipyards and the cooperative infrastructure of the Norwegian maritime complex since 1850.» I Sabel, C.F. og Zeitlin, J. (red.), *World of possibilities. Flexibility and mass production in Western industrialization*. New York: Cambridge University Press, 1997.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511563652.012>